

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Ölümünün 50. Yılında

Uluslararası

M. FUAD KÖPRÜLÜ
TÜRKOLOJİ VE BEŞERİ BİLİMLER SEMPOZYUMU
(21-22 Kasım 2016) BİLDİRİLERİ

İstanbul 2017

TÜRKİYAT 2016 KÖPRÜLÜ SEMPOZYUMU

Istanbul Üniversitesi Yayın No: 5241
ISBN: 978-605-07-0637-6

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Ölümünün 50. Yılında

Uluslararası

M. FUAD KÖPRÜLÜ

TÜRKOLOJİ ve BEŞERİ BİLİMLER SEMPOZYUMU

(21-22 Kasım 2016) BİLDİRİLERİ

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Fikret TURAN

Arş. Gör. Emine TEMEL

Arş. Gör. Harun KORKMAZ

İstanbul 2017

Ölümünün 50. Yılında Uluslararası M. Fuad Köprülü Türkoloji ve Beşeri Bilimler
Sempozyumu (21-22 Kasım 2016) bildirileri / editör Fikret Turan, Emine Temel, Harun
Korkmaz.—İstanbul : İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017.
viii, 564 s. : fotoğraf, resim, şekil, tablo ; 24 cm.—(İstanbul Üniversitesi yayınları ; 5241.)
ISBN 978-605-07-0637-6

1. TÜRKOLOJİ - TOPLANTILAR. 2. KÖPRÜLÜ, MEHMED FUAD, 1890-1966. 3.
BEŞERİ BİLİMLER.

Baskı-Cilt
Kültür Sanat Basımevi
www.kulturbasim.com
Sertifika No: 22032

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

DÜZENLEYEN KURUMLAR

İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türk Dil Kurumu
Türk Tarih Kurumu

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Mahmut AK (İstanbul Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Derya ÖRS (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Başkanı)
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN (Türk Dil Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Refik TURAN (Türk Tarih Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Fikret TURAN (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Fikret TURAN (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü)
Prof. Dr. Abid Nazar MAHDUM (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü)
Doç. Dr. Bilal ÇAKICI (Türk Dil Kurumu Başkan Yardımcısı)
Doç. Dr. Güray KIRPIK (Türk Tarih Kurumu Başkan Yardımcısı)
Yrd. Doç. Dr. Gözde SAZAK (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü)
Uzm. Hasan TEZCAN (Türk Tarih Kurumu Bilimsel Çalışmalar Müdür V.)
Uzm. Yaşar YILMAZ (Türk Dil Kurumu Bilimsel Çalışmalar Müdür V.)
Arş. Gör. Dr. Müslüm YILMAZ (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü)
Arş. Gör. Emine TEMEL (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü)

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN (Oslo Üniversitesi, Norveç)
Prof. Dr. Éva Á. CSATÓ (Uppsala Üniversitesi, İsveç)
Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Markus DRESSLER (Leipzig Üniversitesi, Almanya)
Prof. Dr. Birsal KARAKOÇ (Uppsala Üniversitesi, İsveç)
Prof. Dr. Vügar SULTANZADE (Doğu Akdeniz Üniversitesi, KKTC)
Prof. Dr. Recep TOPARLI (Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas)
Prof. Dr. Fikret TURAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal YAVUZ (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul)
Prof. Dr. Kazım YETİŞ (İstanbul Aydın Üniversitesi)

SEKRETARYA

Arş. Gör. Dr. Müslüm YILMAZ (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü)
Arş. Gör. Emine TEMEL (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü)
Arş. Gör. Emre KURBAN (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü)
Uzm. Şule GÜL (Türk Dil Kurumu)
Uzm. Yrd. Uğur Cenk Deniz İMAMOĞLU (Türk Tarih Kurumu)

İÇİNDEKİLER

Önsöz ix

BİLDİRİLER

Kazım ABDULLAEV

Orta Asya'da Göçebe Hareketleri ve Etnik İçeriklerinin Durumu
(MÖ 2. - MS 2. Yüzyıllar)

Nomadic Movements in Central Asia and Status of Ethnic Contents
(2. BC - 2. AD Centuries) 1-24

Halil AÇIKGÖZ

M. Fuad Köprülü'nün Fikrî ve İctimâî Dünyası

Intellectual and Social World of M. Fuad Köprülü 25-57

Metin AKAR

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar 'ın Kaynağı Olarak *Cevâhirü'l-Ebrâr*

Cevâhirü'l-Ebrâr As the Source of First Suffies in Turkish Literature 59-65

Cemal AKSU

Fuad Köprülü'nün Klasik Türk Edebiyatı ile İlgili Çalışmaları

Fuad Köprülü's Classical Turkish Literature Studies 67-72

Erhan AKTAŞ

Türkiye'de Sibiryâ Araştırmaları ve Mehmed Fuad Köprülü

The Siberian Studies in Turkey and Mehmed Fuad Köprülü 73-81

Ebülfez Amanoğlu QULİYEV

Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün Azerbaycan Dil ve Edebiyatı ile
İlgili Çalışmaları

Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü's Activities Connected with Azerbaijan
Language and Literature 83-89

Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

1926'da Bakü'de Düzenlenen I. Türkoloji Kongresi ve M. Fuad
Köprülü'nün Sunduğu Tebliği Üzerine

On The First Turkology Congress Held in the Baku in 1926 and
Communique of M. Fuad Köprülü 91-100

Ruhi AYANGİL

Ortaasya Tarihine İlişkin Belge ve Metinlerde Türk Müziğinin Yeri

Documents and Texts on Central Asian History Turkish Music
Tracks 101-109

Onur Güneş AYAS Fuad Köprülü'nün Çalışmaları Işığında Türk Müziğinin Kökeni Tartışmalarını Yeniden Düşünmek Rethinking the Debates Over the Origins of Turkish Music in the Light of Fuad Köprülü's Works	111-124
Fatma Adile BAŞER Minyatürlü bir Güfte Mecmuası A Lyric Codex With Miniatures	125-164
Cenk BERKANT Venedik'te Türk İmgesinin Sanata Yansımaları The Image of the Turks in Venice and Its Reflections on Art	165-183
İbrahim ÇEŞMELİ Kök Türklerde Cenaze Ritüelleri ve Sanat: Fenghuang Funeral Rituals and Art in Kok Turks: Fenghuang	185-217
Nağihan ÇETİN İki Binli Yıllarda Türkiye'de Törenin Reddedilişi ve Bunun Sebepleri Refusal of Custom in Turkey in 2000s and Its Reasons	219-230
Nurettin DEMİR Köprülü'nün Ölümünün Ellinci Yılında Ağız ve Türk Dilleri Araştırmaları Studies on Turkish Dialects and Turkic Languages After Köprülü's Fiftieth Year of Death	231-243
Markus DRESSLER Mehmed Fuad Köprülü and The Turkish History Thesis Mehmed Fuad Köprülü ve Türk Tarih Tezi	245-253
Saadettin Yağmur GÖMEÇ Türk Tarihinin Eski Dönemlerinin Yazılmasında Karşılaşılan Problemler Problems Encountered in Chronicling Early Periods of Turk History	255-261
İlkin GULİYEV Azerbaycan Âşık Edebiyatı: Tarihte ve Bugünü Azerbaijan Ashug Literature: In the History and Nowadays	263-270
Hande GÜNÖZÜ Kapadokya Bölgesi İhlara Vadisi Kireç Bağlayıcılı Duvar Resmi Yapım Teknikleri Üzerine Bir Araştırma An Investigation of Lime Based Wall Painting Tecnique at the Cappodoccia, İhlara Valley	271-294

Uğur GÜRSU

İlk Rusça-Türkçe Sözlük ve Eserdeki Türkçe Kökenli Rusça Maddeler
The First Russian-Turkish Dictionary and Russian Items With Turkish
Origin in the Work295-307

Çağlayan HERGÜL

Tacikistan'da Moğol Öncesi Türk-İslâm Mimarîsi
Turk-Islamic Architecture Pre-Mughal Period in Tajikistan309-339

Yakup KARASOY

Minnet Eylemeyen Âşık Ömer mi, Kul Nesîmî mi Yoksa Gevherî mi?
Who Does not Ask For Favors: Ashik Omer, Kul Nesimi or Gevheri?341-356

Harun KORKMAZ

Vefatının 70. Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Sâdeddin Nüzhet Ergun
ve Türk Musiki Tarihi Çalışmalarına Katkıları
Sadeddin Nüzhet Ergun and His Contributions to the Studies of
Turkish Musical History in Relation to the 70th Anniversary of
His Death357-365

Ömer KUL

İsa Yusuf Alptekin'in Türkiye Seyahati ve M. Fuat Köprülü
İsa Yusuf Alptekin's Trip to Türkiye and M. Fuat Köprülü367-376

Abid Nazar MAHDUM

Fuad Köprülü'nün İlmî Araştırmalardaki Öncülüğü ile İlgili Bir
Değerlendirme
An Evaluation of Fuad Köprülü's Pioneering Role in Scientific
Research377-384

Mehmet ÖZ

Fuad Köprülü ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Meselesine
Yeniden Bakmak
Fuad Köprülü an Revisiting the Problem of the Foundation of
the Ottoman State385-395

Hanefi PALABIYIK

Bir Araştırmacı Âlim ve Tarih Usûlcüsü Olarak M. Fuad Köprülü
M. Fuad Köprülü as a Researcher Scholar and Methodologist
of History397-428

Gülşen SEYHAN ALIŞIK - Mehdi GENCELİ

Fuad Köprülü'nün Ahmet Beğ Ağaoğlu'na Yazdığı Bir Mektup Üzerine
On a Letter Written by Fuad Köprülü to Ahmet Beğ Ağaoğlu429-441

Hikmet TOKER Osmanlı Hanedâni ve Saz Şairleri Ottoman Dynasty and Minstrels	443-450
Dursun Ali TÖKEL Tarihî Bir Vesika Olarak Divan Şiiri Ottoman Poetry as a Historical Document.....	451-469
Fikret TURAN Sultanlar İçinde Bir Valide Sultan: Manchester Minyatür Albümünde Osmanlı Sultanları A Sultana Among Sultans: Ottoman Sultans in The Manchester Miniature Album.....	471-501
Abdullah UÇMAN Türk Edebiyatı Tarihçiliğinde İlk Büyük Adım: Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" Adlı Makalesi Üzerine The First Prominent Step on the History of Turkish Literature: "The Method on the History of Turkish Literature"	503-513
Mualla UYDU YÜCEL Mehmed Fuad Köprülü'nün Kaleminden Trakya'daki Kuman-Kıpçak Türkleri Kuman/Kıpçak Turks in Thrace From Mehmed Fuad Köprülü Perspective	515-524
Kadriye Figen VARDAR Nusretiye Camii'nin İnşası ve Arşiv Belgelerine Göre Geçirdiği Onarımlar The Construction of Nusretiye Mosque and Its Restorations Stated in the Archives	525-536
Ümran YAMAN Fuad Köprülü'nün İlk Dönem İslami Türk Lehçeleri Üzerine Görüşleri ve Farklı Yaklaşımlar Views and Different Approaches on The First Period Islamic Turkish Dialects of Fuad Köprülü.....	537-544
Aslı ZENGİN Fuad Köprülü'nün Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri ve Ardından Yapılan Çalışmalara Genel Bir Bakış Fuad Köprülü's Views About Chagatai Turkish and Literature and Overview of Work Done Afterwards	545-564

ÖNSÖZ

İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu ile birlikte 21-22 Kasım 2016 tarihlerinde gerçekleştirilen *Ölümünün Ellinci Yılında Uluslararası M. Fuad Köprülü Türkoloji ve Beşeri Bilimler Sempozyumu*'na yaklaşık 42 bilim adamı katıldı. Türkoloji ve Beşeri Bilimlerin çeşitli alanlarında değerli bildirilerin sunulduğu bu sempozyumda birçok bilimsel konu ele alındı, adı geçen alanların elde ettiği başarılar ve yapılması gereken eksik kalmış işler tartışıldı. Sempozyum, Türkiye'de Türkoloji ile birlikte Beşeri Bilim Alanlarının önemli bir kısmının kurucusu olan Ordinaryüs Profesör M. Fuad Köprülü'nün yarattığı bilimsel metot ve geleneğin mevcut durumunun irdelendiği, değerlendirildiği ve canlı fikir alışverişlerinin yaşandığı uluslararası bir toplantı olmuştur. Bu etkinliği maddi ve manevi olarak destekleyen Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'nun değerli başkan ve yöneticilerine, İstanbul Üniversitesinin başta değerli rektörü olmak üzere tüm yönetim ekibine Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adına teşekkürlerimizi sunarız.

Bu verimli sempozyumda sunulan bildirilerin önemli bir kısmını bu kitapta yayımlamaktan büyük mutluluk duymaktayız. Sunulan bildirilerin az bir kısmı çeşitli sebeplerden dolayı elimize ulaşamadığından bu yayına girmemiştir. Bütün sempozyum katılımcılarına buradan teşekkürlerimizi sunuyoruz. Sayelerinde Türkiye'de bilimsel araştırma ve modern yüksek öğretim kurumlarının temelini atan büyük bilim adamı Fuad Köprülü'nün hatırasına yaraşır bir sempozyum gerçekleştirilmiştir.

Bildirilerin bir araya getirilmesinde ve düzenlenmesinde emeği geçen Enstitü araştırma görevlileri Emine Temel ile Harun Korkmaz'a, sekreteryaya ekibine ve İstanbul Üniversitesi Yayın Komisyonu Başkanlığı ile Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığına teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Fikret TURAN

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü
İstanbul Üniversitesi

AZERBAIJAN AŞIK EDEBİYATI: TARİHTE VE BUGÜNÜ

İlkin GULİYEV*

ÖZ

Azerbaycan aşık edebiyatı, Azerbaycan halkının milli örf ve geleneklerinin, meişetinin, tarihinin, kültürünün ve folklörünün araştırılmasında, yaşamasında ve dünyaya tanıtılmasında önemli yere sahiptir. Halk dilinin güzelliği, akıcılığı, revanlığı ve şiiriyeti aşık edebiyatında daha kabarık şekilde görülmektedir. Azerbaycan aşık sanatında aşık, saz ve müzik her zaman birlik hâlinde olmuş ve bu üç faktör Azerbaycan aşık muhitlerinin oluşmasında ve şekillenmesinde büyük önem taşımıştır.

Kökü eskilere dayanan Azerbaycan aşık sanatı XVI. yüzyıldan itibaren geniş bir alana yayılmaya başlamıştır. XVI. yüzyılda Azerbaycan Safeviler Devleti'nin başında Şah İsmail Hatayi'nin olması, onun Türk dilini devlet dili ilan etmesi ve ana dilinde yazan söz adamlarına yüksek değer vermesi aşık edebiyatının gelişimini de olumlu yönde etkilemiştir. Fakat geçmişe ve zengin geleneklere sahip olan aşık sanatı XVIII. yüzyıldan sonra yazıya alınmaya başlamıştır.

Azerbaycan'da aşık edebiyatının yaygın olarak incelenmesi yirminci yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Sovyetler döneminde (1920-1990) baskılara maruz kalan aşık sanatı 2009 yılından itibaren UNESCO'nun maddi olmayan kültürel miras listesine düşürülmüştür.

Tarihin çok eski dönemlerinden başlayarak gelen zengin aşık yaratıcılığı bugün de devam etmekte ve gelişmektedir. Makalede de Azerbaycan aşık edebiyatının tarihî gelişim yolu gözden geçirilmiş, çağdaş durumuna ilişkin görüş bildirilmiş, Azerbaycan aşık edebiyatının oluşmasında rolü olan aşık muhitlerinden ve temsilcilerinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, saz, aşık edebiyatı, muhit, folklor

AZERBAIJAN ASHUG LITERATURE: IN THE HISTORY AND NOWERDAYS

ABSTRACT

Azerbaijan ashug literature is very important for studying folklore, national traditions and customs, history and culture of Azerbaijani people, as well as its popularization in the world. The beauty of the language, its fluency and poetics shows itself in ashug literature. In Azerbaijani art of ashug, ashug, baglama and music have always been unity, and these three factors have given great importance to the formation and shaping of the Azerbaijan ashug environment. Azerbaijan ashug art based on ancient traditions began to spread from the XVI. century. The positive influence on the development of ashug literature in Azerbaijan played Shah Ismail Xatai who was the head of the Safavid State in the XVI. century. He announced the Turkish language as the state language and appreciated the poets writing their works in the native language. The ashug art

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Bakü Slavyan Üniversitesi (Azerbaycan), Çağdaş Azerbaycan Dili Bölümü, guliyevilkin@mail.ru

that has long history and rich traditions was started to begun to be taken into writing after XVIII. century.

Azerbaijan ashug literature began thoroughly examined from the second part of the XX. century. The ashug art was subjected to pressure during the Soviet times (1920-1990), but in 2009 it was included in the list of intangible cultural heritage of UNESCO.

Azerbaijan ashug literature based on rich traditions still continues its development nowadays. Historical development and current state of Azerbaijani ashug literature, the role of ashug environment and its representatives in the formation of ashug literature were analysed in the article.

Keywords: Azerbaijan, bağlama, ashug literature, environment, folklore

Dede Korkut büyüklüğünü bünyesinde bulunduran âşık sanatı, sözlü edebiyatla yazılı edebiyat arasında köprü görevini üstlenmiştir. Dönemin siyasi olaylarının yazılı edebiyata etkisini gösterdiği zamanlarda âşık edebiyatı halkın gücüne dayanarak hakkın, adaletin sözünü demiş ve günümüze kadar gelebilmiştir. Bin yıllar boyunca halk, sözlü edebiyat örneklerini hafızasında tutarak nesilden nesile devam ettirmekle yâşatmayı başarmıştır. K. Namazov'un da belirttiği gibi, "Sözlü edebiyatla yazılı edebiyat arasında köprü olan ozan-âşık sanatı Azerbaycan edebiyatının omurga sütunu olmuş (...) tarihin denemelerinden şerefle çıkmıştır." (Namazov 2013: 3). Dikkat çeken husus halk şiirinin ve âşık edebiyatının çok eski ve büyük bir geleneğin devamı olarak hâlâ bütün zenginliği ile yaşamasıdır, bunun nedeni ise âşık şiirinin canlı halk dilinde yaranarak gelişmesidir.

Âşık şiirini klasik şiirden ve diğer tarzlardan ayıran belli başlı farklar ve özellikler bunların sazla, irticalı, yani önceden hazırlanmadan ve kalabalık dinleyici önünde söylenmesidir. Bu bağlamda, Azerbaycan ozan-âşık sanatı küçük bir tiyatroyu andırmaktadır: Burada müzik, saz ve âşık vahdet şeklinde mevcuttur. Âşık sanatına eski manzum destanlar, halkın özgürlüğünü, kahramanlığını anlatan, dostluk, aşk içerikli şarkılar dahildir. Âşık sanatı farklı özelliğe sahiptir, yani âşık saz çalar, şarkı besteler, şiir okur, oyunculuk yapar ve dans eder. Son dönemlerde âşıklara nefesli çalgı aleti; balaban (zurna) ve ansambl da eşlik etmektedir, fakat âşığın en önemli aleti sazdır. Prof. Dr. F. Köprülü de "Esasen saz şairleri tabirinden de çok iyi anlaşıldığı gibi, meslekten yetişmiş asıl âşıklar arasında, sazı olmayan, saz çalmayan bir şair tasavvur olunamaz." demektedir (Köprülü 1962: 23).

Âşıklar yüzyıllar boyunca kopuz, tambur, kara saz, çöğür, bağlama gibi enstrümanlar çalmışlardır. Âşık şiirleri, hece veznini esas alan halk şiirinin mani, koşma, geraylı, tecnis, destan, güzelleme, ezgi, deyiş vb. gibi nazım şekilleri ile aynı zamanda hususi besteye çalınıp söylenen eserlerdir. Daha sonralar, XVII. asırdan itibaren divan şiirinin tesiriyle aruz vezniyle ve değişik şekillerle de şiirler söyleyen âşıklar çıkmışsa da hece vezninin ve milli nazım şekillerinin hakimiyeti devam etmiştir.

Âşık edebiyatının ana konuları arasında aşka, sevgiye daha çok yer ayrılmıştır fakat şiirlerin ana konuları arasında toplumsal eşitsizlik, halka yapılan zulüm ve işkence, halkı birliğe, mücadeleye sesleyen, yabancı işgalcilere karşı isyana, itiraza çağırın, doğma vatana, halkın diline, adet ve geleneklere saygı gösterme, namuslu ve vicdanlı olma, gerektiğinde hakkını talep etme motifleri de yer almaktadır.

Azerbaycan âşıklarının kendilerine özgü örf-adetleri, gelenekleri, kaide ve kuralları olmuştur. Üstat âşıklar şiirlerinde âşık sanatının yazılmamış kanunlarından bahsederek genç âşıklara, âşık sanatına ilgisi olanlara her zaman tavsiyelerde bulunmuşlar, halkın atası sayılan âşıkların beceriğine, ahlak ve terbiyesine, manevi özelliklerine göre başkalarından seçildiğini belirtmişlerdir. Âşıkların düşüncesine göre onlar her şeyden önce halkın derdine ve sevincine ortak olmalı, her zaman onun yanında olmalı ve diğerlerine örnek olabilecek davranışlar sergilemelidirler. Âşık şiirinin en güzel örnekleri ile meşhur olan Âşık Alesker âşık adını şöyle tanımlamıştır:

Aşık olub, diyar-diyar gezenin,
Evvel, başta pür kamalı gerekdi.
Oturub-duranda¹edebin bile,
Merifet elminde² dolu gerekdi.

Halka hakiketten metlep kandıra³,
Şeytanı öldüre nefsin yandıra,
El içinde pak⁴ otura, pak dura,
Dalısınca⁵ hoş sedalı gerekdi. (Alesker 2004: 50)

Bu satırlardan da görüldüğü gibi halk aşığının vazifesi halka gerçekleri anlatmak, güzel davranış kaidelerini öğretmek, halkı manevi açıdan geliştirmek olmalıdır. Bu yüzden halk arasında âşıklara “Dede” veya hak aşığı denilmiş ve hatta bazen onlara keramet sahipleri gibi bakılmıştır.

Prof. Dr. Azat Nebiyev *Azerbaycan Halk Edebiyatı* (2006) kitabında, improvise ve yorumculuk, aynı zamanda yaratıcılık imkânlarına, manevi ve ahlaki estetik değerleri yorumlama gücüne ve âşık sanatı irsinin benimsenme seviyesine göre âşıkları 3 gruba ayırmıştır:

1. Üstat sanatkarlar: Âşık sanatının sırlarını bilen, irticalen söz diyen, saz havalarını ustalıkla çalabilen, âşık ve destan repertuarını derinden benimsemiş ve çırak yetiştiren âşıklardır.

2. İfacı âşıklar (çalıp okuyan âşıklar): Bu tür âşıkların âşık sanatının yaşatılmasında, halk arasında geniş şekilde yayılmasında, âşık yaratıcılığının korunarak saklanmasında büyük hizmetleri vardır ve bu gruba dahil olan âşıklar kendileri saz havası, masal, destan, şiir şekilleri oluşturmazlar, herhangi bir edebî ürün ortaya koymazlar, onlar yalnız kendilerinden önceki üstatların ve meşhur çağdaş âşıkların yarattıklarını dikkat ve titizlikle korur ve meclislerde ifa ederler.

3. El şairleri: Bu gruba dahil olan âşıklar ikiye ayrılırlar; 1. Okuma yazma bilmeyen, hiçbir eğitim görmeyen ve kendi yeteneği ile şiir söyleyenler 2. Okuma yazma bilen sanatkarlar (Nebiyev 2006: 33-36).

Prof. A. Nebiyev’in de sınıflandırmasından görüldüğü üzere, birinci ve ikinci grup âşıklar âşık sanatının yaşatılmasında çok önemli yere sahiptirler.

Bu gruplara dahil edilen âşıkların eserleri, âşık sanatının gelişmesindeki hizmetleri, edebî muhitteki yerleri, kurmuş oldukları mektepler ve oluşturmuş

¹ Duranda: Kalkıtığında

² Elminde: Biliminde

³ Kandıra: Anlata

⁴ Pak: Temiz

⁵ Dalısınca: Arkasınca

oldukları akımlar, Türk halk edebiyatına katkıları, genel olarak âşık sanatı zaman zaman Azerbaycan'da Salman Mümtaz, Ehliman Ahundov, Hemid Arashı, Mirze İbrahimov, Memmed Hüseyin Tahmasib, Paşa Efendiyev, Mürsel Hekimov, Vagif Veliyev, Gazenfer Kazımov, Azad Nebiyev, Sednik Paşayev, Gara Namazov, Muharrem Gasımlı, Mahmud Allahmanlı, Tariyel Memmedov, Gazenfer Paşayev ve başka görkemli bilim adamlarının araştırmalarına konu olmuştur. Bu bilim adamlarının bazıları Azerbaycan âşık edebiyatını, oluşmuş olduğu asırlara göre bazıları ise oluştuğu muhitlere göre sınıflandırarak araştırmışlardır. Bu araştırmalarda farklı yöntemlere başvurulmasına rağmen amaç aynı olmuş, Azerbaycan âşık edebiyatının oluşumu, tekamülü ve çağdaş durumu, aynı zamanda Azerbaycan âşıklarının yaratıcılığı detaylı şekilde incelenmiştir.

Prof. Dr. G. Kazımov yazıyor: "Bilindiği üzere, âşığı ozan hazırlamış, âşıklar kadim ozan sanatı içerisinde yetişmişler. Ozan ve âşık aşamaları bir sanat türünün çok büyük kalite farkına sahip olan muhtelif aşamalarıdır. Âşık edebiyatı, başlangıcını uzak geçmişten alıyor. Fakat âşık sanatının en geniş meydana çıktığı devir XVI. yüzyıl sayılır" (Kazımov 1996: 101).

Prof. Dr. M. Gasımlı ise,

Tarihi teşekkül dönemi bittikten, orta asırlardaki ozan âşık geçişi sona erdikten sonra Kafkas, İran ve Anadolu arazilerinde âşık sanatının iki istikameti oluşmaya başlar. Birinci istikamet Kafkas ve İran arazisinde, ikinci istikamet ise Anadolu'da görülür... Âşık sanatı günümüze dek hiçbir zaman XVI. -XVII. yüzyıllarda olduğu kadar devletin dikkat ve kontrolü altında olmamıştır." demektedir. (Gasımlı 2011: 166)

Prof. Dr. F. Köprülü de âşık sanatının "altın çağ"ının bu döneme denk geldiğini belirtmiştir (Köprülü 1966: 209)

Gerçekten de XVI. yüzyıl âşık sanatının şanslı dönemi sayılabilir. Bu dönemde âşık sanatına çok yüksek düzeyde devlet ilgisinin olduğu ve sanatkar yeteneği dikkat çekmektedir. Azerbaycan Safeviler Devleti'nin başında şair ruhlu Şah İsmayıl Safevi'nin olması ve onun sanat adamlarına saygı ve sevgisi aslında edebiyatın gelişmesine hizmet ediyordu. Padişahın Azerbaycan Türkçesini devletin resmi dili ilan etmesi, halk şiiri tarzında şiirler yazması, meclislerinde âşıklara özel yer ayırması Azerbaycan edebiyatında bir inkılap niteliğindedir. Şah İsmayıl bu zamana kadar hiçbir salefinin yapamadığı bir işin üstesinden gelmeyi başardı ve edebiyatta yüz yıllardır devam eden Arap ve Fars temayülüne darbe vurmuş oldu. Böylelikle halk şiiri tarzında yazan âşık ve şairler yetişmeye başladı.

Prof. Dr. G. Kazımov'un XVI. asırda yaşamış Âşık Gurbani'nin hayat ve eserlerini araştırırken devirle ilişkilendirerek yazmış olduğu: "Bu devir biri diğerinden farklı olan muhtelif sanat zirvelerini fetheden Füzuli, Hatayi, Gurbani gibi büyük söz ustaları yetiştirdi. Gurbani milli uyanışını mahsülüdür. Klasik edebiyatın Füzuli'de kazandığını âşık yaratıcılığı Gurbani'de kazandı." (Kazımov 1996: 102) fikri de yukarıdaki fikrimizi kanıtlamaktadır.

XVIII. asırdan itibaren Azerbaycan âşık sanatının daha da geniş alan kapsadığını, aynı zamanda âşık şiiri tarzındaki edebiyatın edebî akım oluşturduğunu görebiliriz. Bu dönem âşıklarına örnek olarak Âşık Abbas Tufarganlı, Âşık Hasta Kasım'ı gösterebiliriz. Âşık Abbas Tufarganlı'nın ve Hasta Kasım'ın yaratıcılığında

ahlak, terbiye ile ilgili düşünce ve nasihatlar ve dinî, mistik görüşler yer almaktadır (Araslı 2005: 7-8).

XIX. asırdan itibaren âşık edebiyatı yeni bir istikamette gelişmeye başlar. Bu yüzyılda Âşık Ali, Âşık Musa, Âşık Alesker, Aziz, Ahmed, Aydın, Beyler vb. âşıklar yaşamış, Azerbaycan âşık edebiyatına katkıda bulunmuşlardır. XIX. yüzyıl, âşık edebiyatının en parlak iki yüzyılından birisidir. Bu dönemde geleneği temsil eden güçlü âşıklar yetişmiş ve sayıca birçok şiir örneği verilmiştir.

Fakat XIX. asır Azerbaycan tarihinde çok zor devirlerdi. Dünyaya geldiği gündün itibaren özgür yaşayan Türk kavimleri bu asırda işgale maruz kalmış, Türk illeri dağıtılmış, Azerbaycan Türkleri zor günler yaşamış, halkın kültür ve manevî değerlerinin yok edilmesine çalışılmıştır. 1813 yılında Rusya ile İran arasında imzalanmış Gülistan Antlaşması sonucunda Güney Kafkasya'da bulunan Karabağ toprakları Rusya yönetimine geçmiştir. Bu antlaşmayla tarihte ilk kez Kuzey Azerbaycan Rusya'ya bağlanmıştır. Güney Azerbaycan ise İran'da kalmıştır. Mevcut bölünme 1828 yılında Türkmençay Antlaşması ile pekiştirilmiştir.

XX. asırda ise Sovyetler Birliği'ne dahil edilen Azerbaycan'ın kuzey kısmının Gürcüstan'a, batı kısmının ise Ermenistan'a verilmesi âşık edebiyatını da kötü şekilde etkilemiştir. Sovyetler Birliği zamanında 1928 ve 1938 yılında ilk âşık kurultaylarının yapılmasına rağmen, diğer güzel sanat türleri gibi Azerbaycan âşık sanatı da takiplere maruz kaldı ve halkın gözünden salınmaya çalışıldı, âşık sanatı sıradan bir sanat türü olarak görülmeye başlandı fakat 1961 yılında 3. Âşık Kurultayı'nın yapıldığı sıralarda edebiyatçı Prof. Dr. Hemit Araslı'nın bastırıldığı *Âşık Yaratıcılığı* kitabı âşık sanatının araştırılmasında ilk girişim olarak tarihe geçti ve âşık edebiyatının araştırılmasının önemi bir daha gündeme gelmiş oldu.

Âşık sanatının özelliklerinin öğrenilmesi onun tekamülünün doğru şekilde tespitinden başlar. Bu kapsamda, âşık sanatının geleneklere göre gruplara ayrılması ve her bir sanatkarın bu geleneğin devam ettirilmesindeki yerinin belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Âşık edebiyatı araştırmacıları da doğru bir sonuca varmak için Azerbaycan'ın parçalanmadan önceki şekliyle yola çıkarak âşık sanatını âşıkların yetiştiği muhitlere ve oluşturmuş olduğu edebî mekteplere göre araştırmanın daha doğru yöntem olduğunu belirtmişler. Bilim adamları arasında edebî muhit ve edebî mektep kavramlarından hangisinin daha önemli olduğu tartışma konusu olmasına rağmen, son dönemlerde âşık sanatının edebî muhitlere göre öğrenilmesi çoğunlukla kabul edilmektedir.

Prof. Dr. Muharrem Gasımlı Azerbaycan'ın Ermenistan, Gürcüstan ve İran'daki arazilerini de göz önünde bulundurarak âşık sanatının oluşmasında önemi olan muhitlerin sayısının on altı (Gencebasar âşık mühiti, Borçalı âşık mühiti, Göyçe âşık mühiti, Dereleyez âşık mühiti, İrevan âşık mühiti, Çıldır âşık mühiti, Şirvan âşık mühiti, Derbend âşık mühiti, Karabağ âşık mühiti, Nahçıvan âşık mühiti, Karadağ-Tebriz âşık mühiti, Ürmie âşık mühiti, Zencan âşık mühiti, Horasan âşık mühiti, Save âşık mühiti, Gaşgay âşık mühiti) olduğunu belirttikten sonra yazıyor:

Hali-hazırda Anadolu âşık sanatının terkibine dahil olan Erzurum ve Kars âşık muhitleri tarihi açıdan geçiş – köprü görevindedir. Erzurum ve Kars âşık muhitlerinde hem Anadolu, hem de Azerbaycan âşık sanatının özellikleri birleşmiştir. Pek kabarık olmasa da, böyle bir özellik Azerbaycan âşık sanatının Ürmie ve Çıldır âşık muhitlerinde de görülmektedir (Gasımlı 2011: 173).

Prof. Dr. Mahmut Allahmanlı, âşık sanatının bölgelerdeki gerçek manzarasını tam olarak yansıtamadığı için edebî mekteplere göre araştırılmasının doğru bulmadığını söylemiş, edebî muhitlere göre araştırmanın daha doğru yöntem olduğu fikrini savunmuş ve âşık muhitlerinden bazılarının birleştirilerek üç istikamette (Batı, Şirvan ve Tebriz âşık mühiti) araştırılmasının mümkün olduğu kanaatine varmıştır (Allahmanlı 2011: 202).

Yeri gelmişken belirtmemiz gereken bir husus da bu muhitler arasındaki farklardır. Batı bölgesi muhitinde saza bağlılık ve ozan ruhu hakimdir. Dolayısıyla Batı muhiti Dede Korkut muhitidir, burada son zamanlarda âşıklar sazla birlikte balaban eşliğinde de çalılıp okumaya başlamışlar, Doğu bölgesi âşık muhitinde ise nefesli müzik aletleri ve diğer enstrümanlar saza eşlik etmekte, halk muğamlarına büyük önem verilmektedir. Yani burada sazla halk müziğinin sentezi dikkat çekmektedir. Bu özelliğe Güney muhitinde de rastlamak mümkündür.

Azerbaycan âşık muhitleri arasında Batı âşık muhiti (Şemkir âşık muhiti, Borçalı âşık muhiti, Tovuz âşık muhiti, Gazah âşık muhiti, Göyçe âşık muhiti, Gedebey âşık muhiti, Karabağ âşık muhiti vs.) âşık sanatının gelişmesi ve yeni saz havalarının ortaya çıkması açısından dikkat çekmektedir. “*Kitabi-Dede Korkut* destanlarındaki kopuza bağışlama, *Köroğlu* destanında ‘âşıklığım yeter bana’ kururu, orta asırlar âşık yaratıcılığında hak aşığı olma yüceliği, ideali Batı bölgesi âşık muhitinde muhafaza edilmektedir” (Allahmanlı 2011: 209). Batı âşık muhitleri içerisinde yer alan Göyçe âşık muhiti 18.-19. asırlarda lider konuma sahipti. Bu ise Göyçe âşık muhitindeki meşhur üçlünün (Ak Âşık, Âşık Ali ve Âşık Alesker) adı ile ilgilidir. Ak Âşık’ın “Bir maral bakışlı, terlan cilveli” şiirinin etkisi ile onlarca şiir yazılmıştır. Ayrıca Âşık Ali ile ilgili deyimler ve rivayetler de halkın âşığa verdiği değeri göstermektedir. Âşık Alesker ise Göyçe âşık muhitinin en büyük zaferiydi. O, düğünlerin birinde üstadı Âşık Ali’yi şimdiye kadar hiçbir âşık tarafından karşılığı söylenemeyen “A yağa yağa” tecnisini okuyarak bağlamış ve bunun neticesinde geniş kitle arasında büyük şöhret kazanmıştır. Şununla ilgili olarak Prof. Dr. Mahmut Allahmanlı şöyle yazıyor: “XIX. asırda zirve sandığımız Âşık Alesker yalnız Göyçe mühiti için değil, genel olarak Doğu bölgesi âşık yaratıcılığı, aynı zamanda bütün âşık yaratıcılığı için ulaşılmaz idi” (Allahmanlı 2011: 205).

Şunu da belirtemiz gerekiyor ki Âşık Alesker’in okuma-yazması bile olmamıştır, hayatta olduğu dönemde hiçbir kitabı yayımlanmadığından, şiirlerinin büyük bir kısmı kaybolmuş, şiirlerinin büyük bir kısmı da sözlü gelenekte devam ettiği için onlar da yazıya alınmamış, zaman geçtikçe unutulmuş, hafızalardan silinmiştir.

Ozan-Âşık yaratıcılığının inkişaf yolları (2013) kitabında şu dönemin önemi hakkında şöyle yazmaktadır: “XIX. – XX. yüzyıllar Azerbaycan âşıklarının poetik irsi, ortaçağ âşık şiiri gibi, konu ve içerik itibarıyla de zengin olmuştur. Sosyal-siyasi motifler, ahlaki-felsefî, didaktik-nesihetimiz fikirler, doğanın tasviri, en önemlisi ise aşkın – güzelliğin terennümü bu tarihi kesimin âşık şiirine özgü konu ve fikir akımına dönüşmüştür” (Allahmanlı, Halilov 2013: 16).

Batı bölgesindeki diğer âşık muhitleri de âşık sanatının gelişmesinde önemli yere sahiptirler. Âşık Mikayıl Azaflı, Âşık Avdı, Âşık Hüseyin Şemkirli, Âşık Hüseyin Saraçlı, Âşık Emrah, Âşık Celal, Âşık Kamandar, Âşık İsfendiyar, Âşık Adalet, Âşık Fezail Miskinli ve başkaları bu bölgedeki âşık muhitlerini temsil eden sanatkarlardır. Bu âşıkların her birinin Azerbaycan âşık sanatında ve edebiyatında kendilerine has yeri

vardır. Sadece şunu dememiz yeterlidir ki Batı bölgesinin Tovuz muhitinde yetişen Âşık Mikayıl Azaflı müdrikliği, adabı, dış görünüşü ile Dede Korkut'a benzedilmiş ve halk tarafından çok sevilmiştir. Hatta kendi hayatını âşık sanatına adayan Âşık Azaflı'nın on bir evladının hepsi saz çalıp okumayı öğrenmiş, iki kızı ise -Dilare Azaflı ve Gülare Azaflı- Azerbaycan âşık edebiyatı tarihine adlarını yazdırabilmişlerdir.

Batı âşık muhitinin yetiştirdiği kadın âşıklardan Ağabeyim Ağa, Âşık Besti, Âşık Peri, Âşık Telli Borçalı, Âşık Samire, Âşık Zülfiyye, Âşık Ulduz ve başkalarının adlarını çekebiliriz. Bu kadın âşıklardan Şuşa'da doğan Ağabeyim Ağa Karabağ hanı İbrahim Han'ın kızıydı ve Tahran hakimi Feteli Han'la evlenmiştir, hayatının sonuna kadar vatan özlemi yaşamıştır, onun bir manisisi şimdiye kadar Azerbaycan'da meşhurdur:

Men aşigem, kara bak,
Kara salkım, kara bağ.
Tahran cennete dönse⁶,
Yaddan çıkmaz⁷ Karabağ.

Azerbaycan kadın âşıkları birleşerek Âşık Peri meclisi oluşturmuşlar ve âşık sanatını en yüksek seviyede devam ettirmişlerdir. Hatta kadın âşıkların uluslararası kongre ve sempozyumlarda ödül almışlıkları bile vardır.

Şirvan âşık muhitinde ise Âşık Barat, Âşık Mürsel, Âşık Hanmusa, Âşık İhtiyar, Âşık Beyler, Âşık Ehliman, Âşık Ali, Âşık Şakir, Âşık Ferhat ve başkaları âşık sanatının temsilcileridirler. Şunlardan Âşık Şakir Hacıyev'in yorumculuk yeteneği âşık sanatına farklı renk katmıştır. Onun çalma ve okuma biçimi onlarla âşığın sanata gelmesine vesile olmuştur.

Şirvan âşık muhitinin diğerlerinden önemli farkı âşık ve makam melodilerinin sentezinde görülür. Şirvan âşık üslubu Azerbaycan halk makamının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Şirvan âşıkları saz dışında balaban, davul ve bazen akordeonda oluşan ansamblla meydana çıkarlardı. Vurma çalgı aletlerinden geniş kullanım sonucunda Şirvan âşık muhitinde ritmik müzik tarzı, çoğu zaman da dans unsurları açıkça görülmektedir.

Sonuç

Azerbaycan'da XIX. asrın sonları ve XX. asrın ilk yıllarından başlayarak âşık sanatı bilimsel açıdan araştırılmaya başlanmış, âşıkların birbirilerine ileterek yaşattıkları şiirler, destan, masal ve rivayetler yazıya alınmıştır. XX. yüzyılda dört XXI. yüzyılda ise bir âşık kurultayı yapılmış, âşık sanatı ve edebiyatını araştırmak ve geliştirmek amacıyla Âşıklar Birliği yaratılmıştır.

XX. asrın sonlarında Azerbaycan yeniden bağımsızlığına kavuştuktan sonra âşık sanatına devletin dikkat ve kaygısı artmıştır. Bugün Azerbaycan'daki müzik okullarında saz sınıfları vardır. Azerbaycan Devlet Kültür ve Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde Âşık Sanatı Bölümü mevcuttur.

Âşık sanatı ile ilgili devamlı olarak yarışmalar düzenlenmektedir. Âşıklar devletin bütün etkinliklerine katılmaktadırlar. Farklı performans sergileyenlere cumhurbaşkanı adına düzenlenmiş burs verilmektedir. Düzenli şekilde uluslararası

⁶ Dönse: Dönüşse

⁷ Yaddan çıkmaz: Unutulmaz

sempozyumlar yapılmaktadır. 2009 yılından itibaren âşık sanatı UNESCO'nun listesinde yer almaktadır ve bu da Azerbaycan âşık sanatının bütün dünyada tanınmasında büyük önem arz etmektedir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in fermanı ile kadın âşıklardan Ulduz Guliyeva, Gülare Azafı, Samire Aliyeva'ya "Emekdar Kültür adamı", Solmaz Kosayeva'ya "Fahri Kültür adamı" unvanı verilmiştir. Kadın âşıklar Azerbaycan'ın sosyal hayatında da çok aktiftirler.

Fakat yazıklar olsun ki çağdaş dönem Azerbaycan âşık sanatı daha çok şov niteliğindedir, eline saz alan herkese âşık denilmektedir. Âşıklar sadece düğünlere giderek çalıp okuyorlar, eski âşık sanatı geleneği, yeni saz havalarının oluşturulması, destan söyleme geleneği, çırak yetiştirilmesi, âşıkların atışması vs. mazide kalmıştır.

Azerbaycan halkının eski dönemlerden beri oluşturduğu bu hazineyi araştırmak, âşık sanatını geçmişteki gibi devam ettirmek ve onu gençlere öğretmek çok önemlidir. Çünkü bu miras biz Türklerin milli servetidir.

KAYNAKÇA

- ALESKER, A., 2004, *Eserleri*, Bakü: Şerg-Gerb.
- ALLAHMANLI, Mahmut, 2011, *Âşık Yaratıcılığının İnkişaf Merheleleri*, Bakü: Elm ve Tehsil.
- ALLAHMANLI, M., R. HALILOV (haz.), 2013, *Ozan-Âşık Yaratıcılığının İnkişaf Yolları*, Bakü: Elm.
- ARASLI, Hemid, 2005, *Âşık Yaratıcılığı // Azerbaycan Âşık Şiirinden Seçmeler*, Haz. İ. Abbashı AHUNDOV, H. İSMAYILOV, 2. c., Bakü: Şerg-Gerb, s. 7-8.
- GASIMLI, Muharrem, 2011, *Ozan-Âşık Sanatı*, Bakü: Uğur.
- KAZIMOV, Gazenfer, 1996, *Gurbani ve Poetikası*, Bakü: ADPU neşri.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, 1962, *Türk Saz Şâirleri I-V*, Ankara: Milli Kültür Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, 1966, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- NAMAZOV, K., 2013, *Ozan-Âşık Sanatının Tarihi*, Bakü: Elm ve Tehsil.
- NEBİYEYEV, A., 2006, *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, Bakü: Elm.